

Антоніна Ваврик, науковий співробітник

Інституту регіональних досліджень НАН України  
м. Львів

## **НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА І ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ**

*Стаття розкриває основні аспекти навчальної діяльності як системи становлення особистісних цінностей дитини та її загального розвитку. Стверджується, що належним чином організована навчальна діяльність виступає основною умовою цілеспрямованого формування шестирічного школяра.*

**Актуальна проблема.** Серед складного й розбурханого ціннісного тезаурусу нашого суспільства все ж залишаються певні незмінні вартості, які через свою базальну значущість є “вічними” і поціновуваними. Однією з таких повсякчасних актуальних цінностей є навчання, основна мета якого – формування різнобічно розвинутої і соціально зрілої особистості кожного школяра. Навчання як основа засвоєння вироблених суспільством способів дій з предметами, завдань і мотивів людської діяльності, норм взаємин між людьми, усіх досягнень культури і науки – всезагальна форма розвитку дитини [2, 3, 4, 7, 8].

**Аналіз досягнень з проблеми.** У фундаментальних працях П.П. Блонського, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, Л.І. Божович, Г.С. Косюка, С.Д. Максименка, Н.В. Скотної, В.О. Сухомлинського, С.Л. Рубінштейна та інших йдеться про те, що основним законом розвитку людини є її розвиток у процесі праці, навчання і виховання. Безсумнівно, ці ідеї повинні стати базовою методологічною основою у вивченні проблем, пов’язаних з розвитком людини в цілому та її окремих індивідуальних якостей і властивостей. Тільки через зв’язок психічних властивостей людини та її діяльності відкривається шлях для їх формування. Тому навчальну діяльність шестирічних першокласників ми розглядаємо як основне джерело розвитку дітей на цьому складному етапі їхнього онто- і соціогенезу.

Як відомо, ще Я.А. Коменський стверджував, що навчання обов’язково має супроводжуватися розвитком мислення, розкриттям здібностей, а також виробленням самостійного підходу учнів до знань, які ними засвоюються [6]. Саме тому, що навчальна діяльність суспільна за змістом і формою здійснення – вона провідна у молодшому шкільному віці, тобто в період активного

формування дитини. Під провідною розуміється така діяльність, у процесі якої відбувається формування основних психічних процесів і властивостей особистості, що характеризують основні здобутки цього періоду розвитку.

Провідну функцію та чи інша діяльність здійснює найповніше в період, коли особистість складається і формується, тому молодший шкільний вік і є періодом найінтенсивнішого формування навчальної діяльності. Одна із властивих навчальній діяльності суперечностей полягає у тому, що, будучи суспільною за змістом, смыслом і формою здійснення, вона, разом з тим, індивідуальна за результатом, тому що засвоєні в її процесі знання, вміння, навички, способи дій – здобуток окремого учня.

Кожному віковому періоду онтогенезу властива соціальна ситуація розвитку, тобто особливе ставлення підростаючої людини до навколишнього середовища, і кожна стадія психічного розвитку характеризується зміною місця, яке займає дитина в системі суспільних відносин і визначеним провідним її ставленням до дійсності, провідним типом її діяльності [1]. І хоча джерела розвитку психіки дитини не вичерпуються провідною діяльністю, саме вона визначає рівень функціонування психічних процесів, вирішально впливає на формування особистості.

Провідна діяльність – це не просто діяльність, яка найчастіше зустрічається на даному етапі розвитку, діяльність, якій дитина віддає найбільше свого часу. Під провідною діяльністю розуміється така діяльність, розвиток якої обумовлює головні зміни у психічних процесах і психічних особливостях особистості дитини на даній стадії, діяльність, всередині якої розвиваються психічні процеси, які підготовляють перехід дитини до нового, вищого ступеня її розвитку [1].

Навчання – це соціальна діяльність, а учень –

## НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА І ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

важлива і відповідальна соціальна роль, міцно зв'язана із соціальною мобільністю. У суспільствах з розвинутою шкільною системою це значна частина етапу соціалізації, яка проходить у школі. Як відомо, у багатьох країнах світу діти починають отримувати систематичну освіту у віці 5–7 років. Основне завдання школи – навчання, але, крім того, школа є моделлю певної суспільної системи, в якій діти набувають норм моралі і правил поведінки в соціумі, основ і принципів взаємостосунків між людьми. Роль школи полягає у тому, щоб дати дитині знання і вміння, необхідні для різних видів конкретної людської діяльності, і розвинути відповідні психічні властивості. Навчання є обов'язковою суспільно значимою діяльністю, за яку учень несе відповідальність перед учителем, сім'єю, самим собою. Життя школяра підпорядковане системі однакових для всіх учнів правил, основним з них стає набуття знань, які дитина має засвоїти про запас, для майбутньої успішної життєдіяльності.

Л.С. Виготський вказував, що процеси навчання і розвитку взаємопов'язані, однак навчання, спираючись на досягнутий рівень розвитку, повинно йти попереду. При оцінюванні рівня розвитку дитини треба враховувати не тільки те, що вона може зробити самостійно (актуальний рівень розвитку), але і те, що вона може зробити за деякої допомоги дорослого, ніби тримаючись за його руку (зона найближчого розвитку). Дитина може наслідувати лише те, що лежить у зоні її власних інтелектуальних можливостей, виконувати не будь-які дії, а лише такі, до яких вона вже певною мірою готова: те, що дитина вміє робити сьогодні у співпраці з дорослим, завтра вона зможе зробити самостійно. Тільки те навчання в дитячому віці успішне, яке йде попереду розвитку і веде розвиток за собою. Навчати дитину можливо тільки тому, чому вона вже здатна навчитися, тобто можливості навчання визначаються зоною її найближчого розвитку. Тому психолого-педагогічна наука й освітянська практика повинні орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку. Тільки тоді вона зуміє у процесі навчання покликати до життя ті процеси становлення, які зараз лежать у зоні найближчого розвитку [3].

Теорія навчальної діяльності виникла на базі багатьох дошкільних загальнопсихологічних концепцій, однією з яких була теорія провідної діяльності, розроблена О.М. Леонтьєвим. На думку вченого, провідна діяльність – це така діяльність дитини в рамках соціальної ситуації розвитку, виконання якої визначає виникнення й формування у неї основних і психологічних

новоутворень на даній стадії розвитку. Це такі ознаки: всередині такої діяльності виникають і диференціюються нові види діяльності; у провідній діяльності формуються й перебудовуються психологічні процеси; від провідної діяльності головним чином залежать основні психологічні зміни, які спостерігаються у даний період розвитку [8].

Кожна стадія психічного розвитку дитини (кожна нова соціальна ситуація розвитку) характеризується відповідним типом провідної діяльності. Вона ж характеризує певний етап розвитку, виступає важливим критерієм для його діагностики.

Провідна діяльність не з'являється зразу, а проходить свій розвиток у рамках тої чи іншої соціальної ситуації і поява в кожному періоді розвитку нової провідної діяльності не відмінє попередню. Вона обумовлює основні зміни в психічному розвитку, і, передовсім появу нових психічних утворень. У рамках провідної діяльності відбувається тренування і розвиток усіх психічних функцій дитини, що в кінцевому результаті приводить до якісних змін. Навчальна діяльність як провідна не повинна бути тільки інтелектуально-пізнавальною активністю дітей, а цілісною і повнокривною у житті школярів у період їх розвитку.

Передумови потреби в навчальній діяльності у вигляді пізнавальних інтересів виникають у дитини старшого дошкільного віку в процесі розвитку сюжетно-рольової гри, всередині якої інтенсивно формується уява. Проте сюжетно-рольова гра не може повністю задовольнити пізнавальні інтереси дитини, тому дошкільники намагаються задовольнити їх шляхом спілкування з дорослими, спостережень за навколишнім, отримуючи різні відомості з книг, журналів, телебачення тощо.

У результаті старші дошкільники ніби переростають ті можливості, які їм може дати ігрова діяльність і потребують ширших джерел знань, тобто хочуть зайняти позицію школяра ("хочу ходити до школи"). Перехід до школи дозволяє дитині вийти за межі свого дитячого способу життя, зайняти нову життєву позицію і перейти до виконання суспільно значимої навчальної діяльності, яка дає багатий матеріал для задоволення пізнавальних інтересів і уяви дитини: вони виступають тепер як психологічні передумови виникнення у неї істинної потреби у засвоєнні теоретичних знань. Така потреба виникає у процесі її власного формування в навчальній діяльності.

У психологічній науці розроблена чітка

## НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА І ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

система наукових поглядів, за якою психічний розвиток від самого початку опосередкований, організований і спрямований вихованням та навчанням. Значний внесок у розробку цієї теорії зробили такі вчені, як П.П. Блонський, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Н.О. Менчинська, Д.Б. Ельконін, С.Д. Максименко та ін.

Звісно, навчання і розвиток не можна отожденовати, вони є окремими процесами, які взаємодіють між собою. Навчання лише тоді буде ефективним, коли передусім розвивається, адже тільки тоді воно породжує і спонукає до життя цілу низку функцій, які перебувають на етапі дозрівання і знаходяться у зоні найближчого розвитку. Навчання стає плідним тільки тоді, коли воно відбувається в межах періоду, обумовленого зоною найближчого розвитку.

Навчання у шкільному розумінні – це прагнення передати молодшому поколінню наукові, культурні, мистецькі надбання старших поколінь. Воно не може обмежуватися вивченням механізмів формування досвіду у школярів. Нагальною постає проблема організації такої навчальної діяльності, в якій здійснювався б не лише розумовий розвиток учня, а й розвиток його особистості як суб'єкта пізнання.

Організація такого навчання має бути спрямована на формування творчої особистості, орієнтована на своєрідність, неповторність, індивідуальність кожного школяра. Для цього потрібні умови співробітництва та ставлення до учня як до суб'єкта пізнавальної діяльності.

Термін “навчальна діяльність” вживається для того, щоб розрізнити такі поняття, як навчальна діяльність вчителя, учіння, навчальна діяльність учня. На думку Д.Б. Ельконіна, навчальна діяльність учнів є специфічним видом людської діяльності, у якій засвоюється соціальний досвід, і сама ця діяльність теж є об'єктом засвоєння [4].

**Учіння** – це соціальна форма діяльності індивіда, яка розгортається в конкретних історичних умовах існування суспільства і тому набуває відповідних ознак історичного розвитку, соціально-економічного, соціально-політичного, загальнокультурного розвитку.

У процесі учіння актуалізуються і розвиваються загальні та спеціальні здібності індивіда. До загальних відносять інтелектуальні, мнемічні, перцептивні, креативні та інші, до спеціальних – музичні, художні, образотворчі та інші.

Учіння може мати місце в таких видах діяльності, як гра і праця. У цьому випадку воно не спонукає свідомим намірам суб'єкта

діяльності, а є лише компонентом іншої діяльності, до якої включений процес учіння. Учіння при цьому носить мимовільний характер і є лише побічним результатом, а не метою діяльності суб'єкта. Безперечно, навчання – це спільна діяльність вчителя і учня. Навчання як особливий процес, що спрямований на засвоєння учнем знань як на пряму мету, є власне навчальною діяльністю.

Г.С. Костюк також дав точне визначення різниці між учінням і навчанням. Розрізнення дії вчителя “навчає” і учня – “учиться” допомагає виділити різні ролі у спільній діяльності вчителів і учнів [7].

Формування навчальної діяльності є важливою цінністю, самостійним завданням шкільного навчання, не менш важливим і відповідальним, ніж набуття дітьми знань і умінь. По суті, у молодшому шкільному віці людина вчиться, як здобути знання, і це вміння залишається з нею на все життя.

Про складність цього процесу свідчить той факт, що навіть в умовах цілеспрямованого спеціально організованого формування навчальної діяльності, вона складається не в усіх дітей. Більше того, спеціальні дослідження показують, що до кінця молодшого шкільного віку власне індивідуальна навчальна діяльність ще не сформована і її повноцінне функціонування можливе для дитини тільки спільно з іншими дітьми. А для повноцінного формування навчальної діяльності необхідне оволодіння усіма її компонентами [2, 4, 5].

Навчальна діяльність молодшого школяра регулюється і підтримується складною багаторівневою системою цінностей і мотивів. Це певна сукупність факторів (мотивів, емоційних переживань, очікувань, намагань), які спричиняють ту чи іншу форму активності особистості, спрямовану на зовнішній світ, явища індивідуального “Я” або інші рівні. Вважається, що існує універсальна структура мотивації особистості, проте зміст мотивування дій та поведінки людини завжди залишається суто індивідуальним, неповторним.

У дітей, що вступають до школи, переважають різні типи цінностей і широкі соціальні мотиви, які відображають внутрішню позицію школяра, пов'язану з потребою дитини посісти нове становище серед навколишніх і виконувати пов'язану з цим серйозну суспільно значиму діяльність. На початку перебування у школі ці мотиви у поєднанні з певними пізнавальними інтересами здатні забезпечити включення учня у засвоєння навчальної діяльності і підтримати інтерес до неї.

## НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА І ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Досліджуючи мотиви, які спонукають шестиліток ходити до школи, Д.Б. Ельконін і А.Л. Венгер виявили, що найбільш розповсюджені серед них три види: широкі соціальні мотиви (розуміння необхідності навчання для наступного оволодіння професією), навчальні (інтерес до знань, прагнення оволодіти вміннями і навичками) та ігрові.

Ігровий мотив, тобто устремління до колективної гри з іншими дітьми, задовольняється не в навчальній діяльності, а поза уроками. Соціальні та навчальні мотиви забезпечують повноцінний розвиток навчальної діяльності і якщо основними стають ігрові мотиви, то формування навчальної діяльності утруднюється [5].

Більшість дітей зацікавлені роль школяра, потреба у визнанні і самоствердженні. Оскільки внутрішня пізнавальна мотивація учіння тільки-тільки формується, доцільно підтримувати максимальну різноманітність мотивів навчання.

Для формування повноцінної учбової мотивації у молодших школярів необхідна цілеспрямована, спеціально організована робота. Навчально-пізнавальні мотиви, пов'язані з внутрішнім змістом і процесом учіння, формуються тільки в ході активного засвоєння навчальної діяльності, а не поза нею. Саме тому організація повноцінної учбової діяльності є головною умовою, що забезпечує розвиток найбільш дієвих навчально-пізнавальних мотивів, закладених у самій навчальній діяльності.

Навчальна діяльність формується поступово, протягом всього періоду навчання у молодших класах і з наступним удосконаленням у середніх. До завдань навчання шестирічних дітей входить лише створення деяких вихідних передумов формування навчальної діяльності: високий рівень активності, ініціативи, самостійності у навчальній роботі; повага до вчителя, вміння виконувати його завдання; достатньо високий рівень довіри, вміння планувати і контролювати власні дії, зосереджувати увагу на поставленій задачі.

Безперечно, не всім шестиліткам вдається на першому етапі навчання в школі діяти зразу ж точно, згідно з інструкціями педагога, контролювати і, тим більше, правильно оцінювати результати своєї учнівської діяльності. Труднощі в оволодінні цим вмінням зумовлені різними причинами. На одну з найтиповіших вказувала Л.І. Божович. Суть її зводиться до того, що для дитини, яка тільки прийшла до школи, не існує дійсного об'єкта оцінки. Таким об'єктом для неї виступає не внутрішнє вдосконалення, не якість знань, умінь, навичок, якими вона оволодіє, а зусилля, які дитина доклала для розв'язання навчально-пізнавальної задачі, отриманий

формальний результат. Тому педагогу необхідно допомогти дитині зрозуміти справжній смисл задачі, навчити контролювати й оцінювати свої навчальні дії не стільки за кінцевим результатом, але й упродовж його досягнення [2].

На початкових етапах навчальна діяльність здійснюється у формі спільної діяльності вчителя і учня. На початку все перебуває у руках учителя і він "діє руками учня". У перші місяці навчання шестирічок така форма виправдана, але процес розвитку навчальної діяльності – це процес передачі від учителя до учня окремих її ланок. Діяльність розділена на початку між учасниками першочерговим виступає основою для формування інтелектуальної активності, а потім – стає формою існування певної психічної функції. Л.С. Виготський наголошував, що спільна діяльність – необхідний етап і внутрішній механізм діяльності індивідуальної.

Навчання як особливий вид групової діяльності включає навчальну й учбову діяльність, які мають принципову відмінність. Навчальна діяльність – це діяльність практична (діяльність вчителя), а учбова – теоретична (пізнавальна) діяльність учнів. Суб'єкти цих діяльностей розв'язують різні задачі: вчитель – дидактичні, учні – учбові.

Обов'язковим компонентом спільної діяльності є наслідування дорослим, копіювання їх діяльності є основним фактором розумового розвитку шестирічки. Однак варто пам'ятати про його межі, адже наслідування здатне створити нову особистість за зразком, але створює не митця, а "ремісника". Наслідування дозволяє копіювати поведінку і зразки діяльності, але не розкриває законів діяльності. На основі наслідування будуються всі наочні методи навчання. Учень намагається наслідувати і особистісні особливості учителя, що передбачає взаємну симпатію, прийняття учнем особистості вчителя.

Основна суперечність сучасної системи освіти – це суперечність між швидким темпом нарощування знань у сучасному світі та обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом. Це суперечність змушує психолого-педагогічну теорію відмовитись від абсолютного освітнього ідеалу (всесторонній розвиток особистості) і перейти до нового ціннісного ідеалу – максимального розвитку здібностей людини до самореалізації.

Як відомо, судження дитини шестирічного віку про своє минуле, теперішнє і майбутнє досить спрощені. Власне минуле має для дитини двояке значення, по-перше, дитина має свої власні спогади, образи її пам'яті яскраві та емоційні.

## НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА І ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Пам'ять зберігає зорові уявлення, які відтворюються у вигляді узагальнених споминів. Дитина любить повертатися в дитинство і заново переживати дорогі їй історії. По-друге, в період адаптації до школи у першому класі, а також і в другому багато дітей виражають жаль з приводу того, що вони стали старшими. Ці діти хотіли б повернутися в минуле, в своє дошкільне дитинство, без гнітючого і стомлюючого обов'язку вчитися і вчитися.

У віці шести років у дитини, на зміну усвідомлення себе як суб'єкта дії, вперше приходить усвідомлення себе як суб'єкта в системі людських стосунків, тобто з'являється розуміння свого соціального "Я". Новий рівень самосвідомості виникає у семирічній дитини і характеризується таким психосоціальним надбанням, як внутрішня позиція, завдяки якій формується деяке цілісне ставлення до оточення і самої себе як частини навколишнього світу і суспільства.

Для дітей шестирічного віку провідною діяльністю є гра і залишається нею до семирічного віку. Це зумовлює і дидактичні особливості уроку у першому класі (шестиліток), а саме в способах організації навчальної діяльності, в її структурі: активне застосування ігрової форми навчання; місце гри, її тривалість визначається завданням уроку і змістом самої гри; протягом уроку вчитель може ввести 2 – 3 короткочасні ігрові ситуації різної тривалості; весь урок може бути побудований у вигляді сюжетно-рольової гри.

Сучасна вітчизняна початкова школа має продовжити лінію дошкільного розвитку, закріпити й розвинути в умовах шкільного виховання надбання дошкільного дитинства. Зміна ж соціального статусу дитини ще не означає, що вона докорінно змінилася. Кожна дитина до вступу в школу має одержати відповідну підготовку, яка сприяє успішній адаптації. Однак, на жаль, в Україні дошкільними закладами в містах охоплено 38% малюків, а в селах – до 19%. Організація підготовки до школи решти дітей – проблема наукова і нормативна.

На нашу думку, місце шестиліток в навчальній діяльності може бути зведено до певних основних концептуально-теоретичних напрямків.

Навчальна діяльність – це діяльність учнів, спрямована на систематичне й цілеспрямоване засвоєння знань і способів розв'язання навчальних задач.

Навчальна діяльність – це передовсім така діяльність, в результаті якої відбуваються зміни у самому учневі. За своїм психологічним змістом

вона націлює дитину на навчання – вчити себе, тобто смисл навчальної діяльності у розвитку своїх умінь, здібностей і властивостей.

**Висновок.** Отже, загальний аналіз теоретико-емпіричного вивчення психологічних основ індивідуалізації навчального процесу у шестиліток у психолого-педагогічній науці свідчить про те, що окреслена проблематика є особливо актуальною в умовах трансформаційного суспільства й модернізації вітчизняного освітнього простору і має тривалу науково-дослідницьку історію, залишаючись відносно малодослідженою. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених минулого і сучасності розглядали аналізовану тематику насамперед крізь призму психології розвитку особистості, формування провідної діяльності, зокрема ігрової та навчальної, а також через встановлення їхнього детермінуючого впливу на формування психічних процесів дитини шестирічного віку та її загальноособистісний онто- і соціогенез.

Ціннісне, генезисне розуміння особистості дитини в контексті конкретних життєвих умов, з урахуванням історії її розвитку передбачає виявлення інтелектуальних резервів, індивідуальних шляхів становлення, розкриття її неповторності та знаходження на цій основі специфічних способів оптимального розвитку. Тому процес навчальної діяльності шестирічок потрібно будувати, виходячи насамперед із завдань постійного розвитку та формування Я-концепції кожної дитини з використанням "суб'єкт-суб'єктних" взаємин, творчої співпраці між учнем і вчителем.

1. Ануфрієв А.Ф., Костромина С.Н. *Как преодолеть трудности в обучении детей.* – М.: Изд. "Ось-89", 2000.

2. Божович Л.И. *Проблемы формирования личности.* – М., 1995.

3. Выготский Л.С. *Умственное развитие в процессе обучения.* – М. – Л., 1935.

4. Эльконин Д.Б. *Возрастные возможности усвоения знаний (младшие классы школы).* – М., 1996.

5. Эльконин Д.Б., Венгер А.Л. *Особенности психического развития детей 6-7 летнего возраста.* – М.: Педагогика, 1988.

6. Коменский Я.А. *Избранные педагогические сочинения.* – М., 1982.

7. Костюк Г.С., Чамата П.Р. *Вопросы психологии обучения и воспитания.* – К., 1961.

8. Леонтьев Н.А. *Избранные психологические труды / В 2 т.* – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – С. 280 – 385, Т. 2. – С. 186 – 231.